

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-39>

УДК 159.9.019.4:001.8(045)

Мамбетова А.А.¹, Шиковець С.О.²

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СІМЕЙНІ ЦІННОСТІ ЯК СКЛАДОВА ЦІЛІСНОЇ ОСОБИСТОСТІ КУРСАНТА

Анотація. У статті аналізуються роботи вітчизняних та закордонних авторів, присвячених проблемі сімейних цінностей в юнацькому віці. Стаття містить теоретичні та емпіричні аналізи даних сімейних цінностей як складової формування цілісної особистості курсанта з метою формування підвищеної життєстійкості та професійної ефективності. Розроблені на базі таких досліджень тренінги та інші заходи дозволять закласти у курсантів ті потужні механізми, що дозволять їм ефективніше зберігати власне життя та здоров'я та добробут співгромадян як на стадії оперативного вирішення викликів, так і в мирний час у ролі цивільних представників суспільства. Дана проблематика наразі є досить актуальною, бо безперечно саме сімейні цінності є тим важливим комплексом понять, відношень, почуттів та мисленневих сенсентцій, які надають людині інтуїтивний або усвідомлений стимул діяти в цілях досягнення, збереження або відновлення тих благ та схем взаємодії, які передбачені даними цінностями та культурним кодом особистості. Виявлена доцільність пошуку сильних позитивних чинників, що можуть бути використані для створення інструментів позитивного формуючого впливу на курсантів з боку наставників, військових психологів та реабілітологів спонукає до проведення серйозної теоретичної та практичної роботи з конструювання виховних програм та тренінгів для майбутніх військових спеціалістів з метою налаштування їх на успішну професійну діяльність, збереження власного життя та здоров'я та відповідно оточуючих. Не можна нехтувати сучасними тенденціями підготовки офіцерських кадрів, які ґрунтуються на побудові психологічного образу сильного, мужнього та незламного бійця. Проте додані тенденції орієнтації на майбутнє сімейне життя та виконання батьківської та громадянської ролі можуть значно підсилити життєстійкість та витривалість майбутніх військовослужбовців, зробити їхні адаптаційні механізми еластичними, дати їм ґрунтовну мету для ще ретельнішого збереження власного життя та здоров'я та своїх співвітчизників.

Ключові слова: сім'я, сімейні цінності, особистість, сімейний уклад, постмодернізм, традиційний уклад, модерн.

Mambetova Arzy, Shykovets Serhii
Taras Shevchenko National University of Kyiv

FAMILY VALUES AS A COMPONENT OF THE INTEGRATED PERSONALITY OF A CADET

Summary. The article analyzes the works of domestic and foreign authors on the problem of family values in adolescence. The article contains theoretical and empirical analysis of data of family values as a component of formation of the whole personality of the cadet with the purpose of formation of the increased vitality and professional efficiency. Developed on the basis of such studies, training and other activities will provide cadets with powerful mechanisms that will allow them to more effectively preserve their own lives and health and well-being of citizens, both at the stage of operational challenges and in peacetime in the role of civilians. These issues are of great relevance at the moment, because undoubtedly family values are the important set of concepts, attitudes, feelings, and thoughts that give a person an intuitive or conscious incentive to act in order to achieve, preserve or restore those benefits and patterns of interaction provided by these values, and cultural identity code. The expediency of finding strong positive factors that can be used to create tools of positive influence on cadets by mentors, military psychologists and rehabilitators has been shown to encourage serious theoretical and practical work on designing educational programs and training for future military specialists in order to train them for future military specialists. successful professional activity, preservation of one's life and health and, accordingly, others. It is impossible to neglect the modern tendencies of training of the personnel personnel, which are based on building of psychological image of the strong, courageous and indestructible fighter. However, the added tendencies of focusing on future family life and fulfilling parental and civic roles can greatly enhance the resilience and resilience of future servicemen, make their adaptive mechanisms resilient, give them a solid purpose to maintain their lives and health more carefully.

Keywords: family, family values, personality, family style, postmodernism, traditional way of life, modernity.

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство безпосередньо стикнулося з проблемою збройного конфлікту та відчуло на собі його безпосередні наслідки у вигляді масової загибелі громадян, вимушеної зміни місць проживання, проблем у функціонуванні адміністративної, правової, економічної сфер держави. На жаль, на нього ще чекає зустріч з опосередкованими на-

слідками цих жахливих явищ, зокрема проявом психічних ускладнень у безпосередніх та опосередкованих учасників конфлікту (як цивільних, так і причетних до спеціальних структур (ЗСУ, поліції, національної гвардії та інших структур).

Отож безумовно важливою темою є дослідження та науковий пошук механізмів психологічної реабілітації учасників конфлікту.

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8586-5078>

² ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1299-6434>

Проте окреме стратегічне значення має дослідження психологічних особливостей осіб, які готуються поповнити ряди безпосередніх учасників конфлікту та понесуть на плечах основний тягар його вирішення.

Розроблені на базі таких досліджень тренінги та інші заходи дозволяють закласти у курсантів потужні механізми, що дозволяють їм ефективніше зберігати власне життя та здоров'я та добробут співгромадян як на стадії оперативного вирішення викликів, так і в мирний час у ролі цивільних представників суспільства.

Дана проблематика наразі є досить актуальною, бо саме сімейні цінності є тим важливим комплексом понять, відношень, почуттів та мисленевих сентенцій, які надають людині інтуїтивний або усвідомлений стимул діяти в цілях досягнення, збереження або відновлення тих благ та схем взаємодії, які передбачені даними цінностями та культурним кодом особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сімейні цінності – явна (відкрито схвалюється і культивована в колі сім'ї) або неявна сукупність уявлень, характерна для сім'ї. Вона впливає на вибір сімейних цілей, способів організації життєдіяльності і взаємодії і т.п. (Глосарій термінів, 2006). Основна особливість сімейних цінностей полягає в тому, що їх орієнтація спрямована на благо людини, сім'ї і життя на землі. У сімейних цінностях з'єднується турбота про людину, визнання її як цінності, любов і повагу до неї, шанобливість і благоговіння перед людським і будь-яким іншим життям. Формування сімейних цінностей це важлива необхідність. Жодна нація, жодна культурна спільність не зуміла обійтися без сім'ї, що грає важливу роль в зміцненні здоров'я і виховання, забезпечення економічного і соціального процесу суспільства, в поліпшенні демографічних процесів.

Вивчення цінностей з найдавніших часів до наших днів у філософії, етиці психології та соціології призвело до накопичення великої кількості визначень і уявлень. Для людини цінним є те, що відповідає її потребам, тобто цінності нерозривно пов'язані з мотиваційною структурою особистості. М. Рокіч [13], Г. Тріандіс [9], Г. Хофстеде [12] з колегами розробляли різні підходи та інструменти вивчення цінностей. Проводячи наукові пошуки в різних країнах, вони отримали неоднозначні й суперечливі результати.

Одним з провідних сучасних дослідників ціннісних орієнтацій особистості є ізраїльський вчений Ш. Шварц. Його науковий інтерес охопив цінності різних культур і народів. Спираючись на роботу попередників, він відібрав цінності, використовувани в найбільш популярній методиці визначення інструментальних і термінальних ціннісних орієнтацій [15], М. Рокіча [13], а також в методиках інших дослідників [14], доповнив їх цінностями, взятими з релігійно-філософської літератури, і згрупував їх в базові типи цінностей. На основі раніше зібраних даних

Формування сімейних цінностей визначається змістом виховання в сім'ї. Сім'я формує фізично і психічно здорову, моральну, інтелектуально розвинену особистість. Складовими компонентами змісту сімейного виховання є відомі напрями – фізичне, моральне, інтелектуальне, есте-

тичне, трудове виховання. Вони доповнюються патріотичним, економічним, екологічним, політичним, ставивим вихованням [8].

О.О. Карабанова описує специфічні особливості сучасної сім'ї [5]:

– особлива роль батьківства: якщо у давній історії вкрай низькою була самоцінність дитинства і виховної функції, то починаючи з другої половини ХХ століття «особливого значення в дитячобатьківських відносинах набуває емоційна і духовна близькість, емпатія, а батьківська любов стає пріоритетною цінністю сімейного життя» [5, с. 34];

– основою подружнього союзу є любов, емоційний прийняття і підтримка, які є релевантними сімейними цінностями;

– сімейна система є досить відкритою, дозволяє легко вступити в шлюб і розлучитися, тому зростає значимість цінностей свободи, як незалежності у вчинках і діях, відповідальності;

– зміна структури сучасної сім'ї: перехід від розширеної сім'ї до нуклеарної.

На думку О.О. Карабанової, цінність в сімейному способі життя зростає, якщо розглядати сім'ю, як форму партнерського союзу, оптимального для забезпечення необхідних умов особистісного зростання і саморозвитку [5].

Така дослідниця як Л.М. Панкова в якості головних цінностей сім'ї виділяє любов, дітей, здоров'я всіх, спільно проведений вільний час. Завдяки сімейним цінностям здійснюється передача соціального досвіду (рідна мова, звичаї, культурні традиції, порядки, правила поведінки) з покоління в покоління. Сім'я є первинним лоном людської культури за І. Ільїним. Цінності сім'ї – засіб єднання і обміну [7].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Отож очевидно, що актуалізація інтенцій до підтримання та розвитку сімейних цінностей у курсантів підвищить їх мотивацію до збереження свого життя та життя інших людей, а також полегшить для них як адаптацію до роботи у професійному середовищі, виконання бойових завдань так і наступне пристосування до мирного життя після повернення із зони виконання бойових завдань та мінімізує ефект психологічної травматизації.

Не можна нехтувати сучасними тенденціями підготовки офіцерських кадрів, які ґрунтуються на побудові психологічного образу сильного, мужнього та незламного бійця. Проте додані тенденції орієнтації на майбутнє сімейне життя та виконання батьківської та громадянської ролі можуть значно підсилити життєстійкість та витривалість майбутніх військовослужбовців, зробити їхні адаптаційні механізми еластичними, дати їм ґрунтовну мету для ще ретельнішого збереження власного життя та здоров'я та своїх співвітчизників.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є намір визначити роль сімейних цінностей як складової формування цілісної особистості курсанта з метою формування підвищеної життєстійкості та професійної ефективності.

Виклад основного матеріалу.

Об'єкт нашого дослідження: сімейні цінності особистості.

Предмет дослідження: сімейні цінності як складова цілісної особистості курсанта.

Задачі:

– проаналізувати домінуючі уклади курсантів та їх змістове наповнення задля розуміння їхніх орієнтирів розвитку в умовах сучасних змін;

– визначити складові сімейних цінностей курсантів;

– виявити доцільність пошуку сильних позитивних чинників, що можуть бути використані для створення інструментів позитивного формуючого впливу на курсантів з боку наставників, військових психологів та реабілітологів.

Методи дослідження:

– теоретичний аналіз, узагальнення та синтез існуючого знання з проблеми;

– організаційний метод дослідження – порівняльний аналіз;

– емпіричний метод: психодіагностичний метод – тести, опитувальники, анкета;

– психодіагностичний метод дослідження включає стандартизовані методики:

1. Анкета «Розвиток цілісної особистості в умовах сучасних змін» (кафедра психології розвитку КНУ імені Тараса Шевченка).

2. Методика Шварца.

3. Методика PARI.

Способи обробки даних:

– математико-статистичний аналіз даних (SPSS);

– інтерпретаційний метод.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що проведено детальне емпіричне вивчення сімейних цінностей як складової цілісної особистості курсанта з метою подальшого застосування даних для формування стратегій підвищення життєстійкості та професійної ефективності.

Надійність і вірогідність результатів дослідження забезпечувалися методологічним обґрунтуванням його вихідних положень, використанням валідних та надійних діагностичних методик, адекватних меті і завданням дослідження; поєднанням кількісного і якісного аналізу емпіричних даних; застосуванням методів математичної статистики із залученням сучасних програм обробки даних; репрезентативністю вибірки.

Етапи проведення емпіричного дослідження:

– перший етап – теоретико-аналітичний;

– другий етап – емпіричний;

– третій етап – аналітико-узагальнюючий.

Вибірка становила 90 респондентів:

Юнаки були віком від 18 до 23 років, курсанти Військового Інституту КНУ імені Тараса Шевченка.

Виклад основного матеріалу дослідження. В результаті нашого дослідження ми виявили, що домінуючим сімейним укладом серед курсантів виявився Постіндустріальний уклад, що складає 60% опитуваних, також для 30% опитуваних притаманний Традиційний уклад, а 10% опитуваних належать до Індустріального укладу.

Постіндустріальний уклад характеризується наступними особливостями:

– на перший план висувається сфера послуг, в якій центральне місце займає наука та освіта (університети); в соціальній структурі провідна роль переходить до вчених та професійних спеціалістів; теоретичні знання стають джерелом нововведень та формування політики; виробництво, розподіл та споживання інформації стають домінуючою сферою діяльності суспільства;

– зміни у мотивації людської активності визначають і якісні зміни самого її типу. Становлення творчості як найбільш поширеної форми виробничої діяльності стане основною складовою гуманістичної трансформації постіндустріального суспільства. При цьому, на відміну від праці, творчість є більш високим і досконалим типом діяльності, адже її спонукальний мотив пов'язаний насамперед з внутрішніми потребами особистості: прагненням до самореалізації, збільшення та розвитку своїх знань та можливостей.

Рис. 1. Соціальні уклади курсантів за методикою «Розвиток цілісної особистості в умовах сучасних змін»

Джерело: розроблено авторами

Дослідження складу сімейних цінностей курсантів

Для курсантів домінуючого (постіндустріального) найбільш характерними виявилися наступні цінності та поведінкові орієнтації:

*За методикою Шварца:

Рис. 2. Склад сімейних цінностей курсантів за методикою Шварца

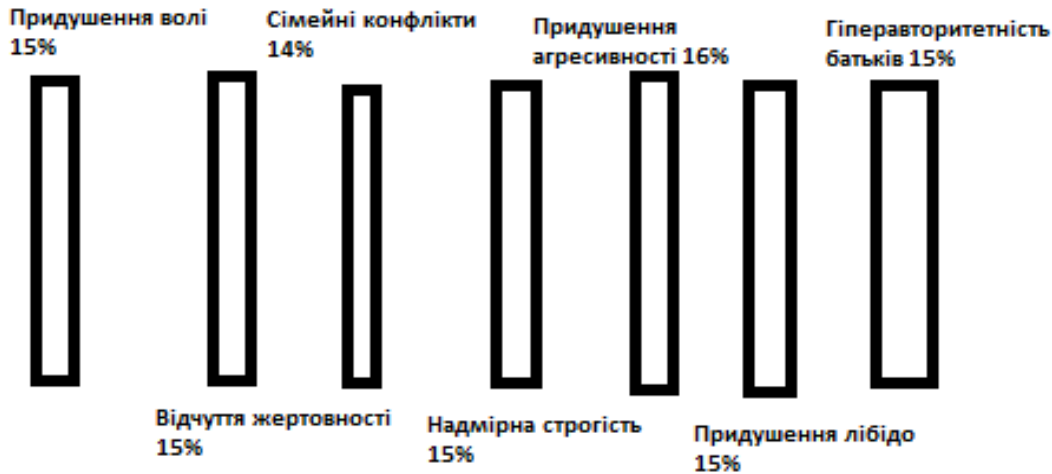
Джерело: розроблено авторами

Можна зробити висновок, що такі курсанти є занадто орієнтованими на розвиток лідерських здібностей та досягнення власних цілей, проте вони схильні нехтувати особистою безпекою та добробутом оточуючих.

Така картина добре презентує поточну ситуацію підготовки курсантів з переважанням орієнтирів максимально мужнього, але, на жаль, однобічно розвиненого професіонала.

Щоб запобігти виникненню проблем у майбутньому, варто включити в програму підготовки орієнтири на позитивні сімейні цінності, про що вже йшлося раніше та буде йтися далі.

Для курсантів домінуючого (постіндустріального) найбільш характерними виявилися наступні цінності та поведінкові орієнтації:

*За методикою PARI:**Рис. 3. Склад сімейних цінностей курсантів за методикою PARI**

Джерело: розроблено авторами

Можна зробити висновок, що саме такі ціннісні та поведінкові орієнтації отримали курсанти в процесі виховання та соціалізації та будуть нести їх з собою по життю, отримуючи проблемні ситуації в професійній сфері діяльності, а потім транслюючи їх на соціальні відносини.

Варто зауважити, що даний набір має доволі негативний характер.

За ним можуть критися тенденції поведінки, що спрямовані на саморуйнування, а не на збереження себе та оточуючих.

Фактично, це загроза для професійного розвитку курсантів – пряма загроза життю та здоров'ю їх та оточуючих.

Висновки і пропозиції. Отримані результати доводять необхідність подальшої науково-дослідницької роботи в обраній сфері.

Виявлена нами доцільність пошуку сильних позитивних чинників, що можуть бути використані для створення інструментів позитивного

формулюючого впливу на курсантів з боку наставників, військових психологів та реабілітологів спонукає до проведення серйозної теоретичної та практичної роботи з конструювання виховних програм та тренінгів для майбутніх військових спеціалістів з метою налаштування їх на успішну професійну діяльність, збереження власного життя та здоров'я та відповідно оточуючих.

Дана проблематика наразі є досить актуальною, бо саме сімейні цінності є тим важливим комплексом понять, відношень, почуттів та мисленневих сентенцій, які надають людині інтуїтивний або усвідомлений стимул діяти в цілях досягнення, збереження або відновлення тих благ та схем взаємодії, які передбачені даними цінностями та культурним кодом особистості.

Це значно підвищить ефективність професійної діяльності та стане запорукою розвитку позитивної ідентичності та налагодження позитивно соціальної взаємодії та ресоціалізації.

Список літератури:

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1969. 339 с.
2. Бутківська Т.В. Проблема цінностей у соціалізації особистості. *Цінності освіти і виховання*. Київ : АПН України, Центр інформації та документації Ради Європи в Україні, 1997. С. 27–31.
3. Глоссарий терминів. Психология семейных кризисов. 2006.
4. Головаха Е.И. Жизненная перспектива и ценностные ориентации личности. *Психология личности в трудах отечественных психологов*. Санкт-Петербург : Питер, 2000. С. 256–269.
5. Карабанова О.А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования : учеб. пособие. Москва : Гардарики, 2006. 320 с.
6. Лисовский В.Т. Ценности жизни и культуры современной молодежи (социологическое исследование). *Тугариновские чтения. Серия «Мыслители»*, выпуск 1. Санкт-Петербург : Санкт-Петербургское философское общество, 2000. С. 40–44.
7. Панкова Л.М. Человек и семья: философский анализ формирования культуры брачно-семейных отношений : дис. ... д-ра пед. наук. Санкт-Петербург, 2006. 385 с.
8. Петровский А.В., Ярошевский М.Г. Психология. Москва : Академия, 2002. 512 с.
9. Триандис Гарри. Культура и социальное поведение : учебное пособие. Москва : Форум, 2011. 384 с.
10. Хьелл Л., Зиглер Д. Теория личности. Санкт-Петербург : Питер, 2007. 607 с.
11. Эйдемиллер Э.Г., Юстицкий В. Психология и психотерапия семьи. 4-изд. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 672 с.
12. Hofstede, G. Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values. Beverly Hills CA: Sage. 1980.
13. Rokeach M. The nature of human values. N.Y., 1973.
14. Schwartz S.H., Ros V. Value priorities in West European nations: A crosscultural perspective / Studies in psychology: A volume in honor of Sonny Kugelman. Scripta Hierosolymintana. Ed. by G. Ben Shakhbar and A. Lieblch. Jerusalem, 1994. Vol. 36.
15. Swartz S.H. Universals in the content and structure of values: theoretical advances and empirical tests in 20 countries / Advances in Experimental Social Psychology. Orlando, FL., 1992. Vol. 25.

References:

1. Anan'ev, B.G. (1969). *Chelovek kak predmet poznaniya* [Human as a subject of knowledge]. Leningrad: Izd-vo LGU, 339 p.
2. Butkivska, T.V. (1997). *Problema cinnostej u socializaciyi osobistosti. Cinnosti osviti i viovannya* [The problem of values in the socialization of the individual. Values of education and upbringing.]. Kyiv: APN Ukrayini, Centr informaciyi ta dokumentaciyi Radi Yevropi v Ukrayini, pp. 27–31.
3. Glossarij terminov. Psihologiya semejnyh krizisov (2006). [Glossary of terms. Psychology of family crises].
4. Golovaha, E.I. (2000). Zhiznennaya perspektiva i cennostnye orientacii lichnosti [Life perspective and value orientations of personality]. *Psihologiya lichnosti v trudah otechestvennyh psihologov*. Sankt-Peterburg: Piter, pp. 256–269.
5. Karabanova, O.A. (2006). Psihologiya semejnyh otnoshenij i osnovy semejnego konsultirovaniya. Ucheb. posobie. [Family Psychology and the Basics of Family Counseling]. Moskva: Gardariki, 320 p.
6. Lisovskij, V.T. (2000). Cennosti zhizni i kultury sovremennoj molodezhi (sociologicheskoe issledovanie) [Values of life and culture of modern youth (case study)]. *Tugarinovskie chteniya. Seriya «Mysliteli»*. Vypusk 1. Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburgskoe filosofskoe obshestvo, pp. 40–44.
7. Pankova, L.M. (2006). *Chelovek i semya: filosofskij analiz formirovaniya kultury brachno-semejnyh otnoshenij* [Human and family: a philosophical analysis of the formation of a culture of marriage and family relations]. Dis. ... d-ra ped. nauk. Sankt-Peterburg, 385 p.
8. Petrovskij, A.V., & Yaroshevskij, M.G. (2002). *Psihologiya* [Psychology]. Moskva: Akademiya, 512 p.
9. Triandis Garri (2011). *Kultura i socialnoe povedenie. Uchebnoe posobie* [Culture and social behavior]. Moskva: Forum, 384 p.
10. Hell, L., & Zigler, D. (2007). *Teorii lichnosti* [Personality theories]. Sankt-Peterburg: Piter, 607 p.
11. Ejdemiller, E.G., & Yustickis, V. (2008). *Psihologiya i psihoterapiya semi* [Family Psychology and Psychotherapy]. 4-izd. Sankt-Peterburg: Piter, 672 p.
12. Hofstede, G. (1980). *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values*. Beverly Hills CA: Sage.
13. Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. N.Y.
14. Schwartz, S.H., & Ros, V. (1994). Value priorities in West European nations: A crosscultural perspective / *Studies in psychology: A volume in honor of Sonny Kugelmas*. Scripta Hierosolymintana. Ed. by G. Ben Shakhbar and A. Lieblich. Jerusalem. Vol. 36.
15. Swartz, S.H. (1992). Universals in the content and structure of values: theoretical advances and empirical tests in 20 countries / *Advances in Experimental Social Psychology*. Orlando, FL. Vol. 25.